

Huszár Ágnes

Olvasónapló

Négy, műfajilag nagyon eltérő könyvet választottam ki ezúttal, van köztük személyes naplókat feldolgozó történeti munka, egy hosszú életre visszatekintő interjú, szépirodalmi szöveg és mai jelenségeket vizsgáló nyelvészeti és történettudományos elemzés. Más-más módon, de mindegyik kapcsolódik a soá történéseihez. A naplóírók mindennapjainak többé-kevésbé láthatatlanságba, titkokba burkolózó részeként, egy túlélő tárgyyszerű visszaemlékezéseként, egy haldokló asszony kilobbanó életének horizontján felbukkanó képekként. A tudományos munkában pedig a soá századát túlélő aljas zsidógyűlölet nyelvi formáiként.

KUNT GERGELY:
KAMASZTÜKRÖK

*A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei
fiatalok naplóiban*

Budapest, Korall, 2017.

A történelemre érzékeny olvasók érdeklődése újabban egyre inkább a mikrotörténelmi eseményekre irányul, arra, hogyan élte meg mindennapjait az úgynevezett egyszerű ember, milyen lakásban lakott, hogyan ruházkodott, étkezett a sorsfordító események árnyékában. A legizgalmasabb kérdés persze az, mit is gondoltak a már rég a temetőbe kiköltözött generációk tagjai az úgynevezett nagy történelmi eseményekről. Elhitték mindazt, amit politikusaik az újságokon, a rádión keresztül sugallni akartak nekik? Vagy önálló véleményt alkottak saját tapasztalataik alapján, és megpróbáltak ennek a közéletben is érvényt szerezni?

Kunt Gergely húsz fiatalnak az 1930-as és 1940-es években írott naplóját tanulmányozta át. Az érdekelte, hogyan alakult ki a lányokban és fiúkban a társadalomról alkotott kép, a család, az iskola és a tágabb társadalmi környezet hatására. A Charles Taylor által bevezetett *social imaginary*-ról van szó, arról a tudásról, amely egyénileg és társadalmi csoportonként nagyon jelentősen eltér egymásról.

A napló mint forrás azért alkalmas ennek a belső társadalomképnek a feltárására, mert személyes és hiteles. A naplóíró feljegyzéseit általában saját magának írja, olvasóként saját későbbi énjét tételezi.

Rendszeres bejegyzések esetében ideálisan alkalmas a nézetek változásának, a személyiség fejlődésének megmutatására. Az öncenzúra működését persze figyelembe kell venni. Előfordulnak szerepjátékok is, amelyek során a fiatalok lehetőségeik kitágításaként szebbnek, jobbnak, tehetségesebbnek gondolják magukat, s idealizált énképüket kívánják viszontlátni naplóik tükrében.

A naplók jó részét lányok írták, de bekerültek a mintába érdekes és markáns írások fiúktól is. A fiatalok többsége a középosztályból származott, felekezeti szempontból voltak közöttük katolikusok, protestánsok és zsidók. Nagyon érdekes a szövegek vizsgálata a fiatalok vallásossága szempontjából. A keresztények között voltak, akik csak formálisan tartoztak valamely felekezethez, de olvashatunk a naplókban mélyen átélt hitélményekről is. Ilyenek voltak a katolikusoknál a valamely szenthez, például Szűz Máriához vagy Szent Antalhoz való személyes kötődés leírása, vagy a reformátusoknál az eleve elrendelésbe vetett hit meghatározó szerepe.

Eléggé elterjedt volt akkoriban a fiatalok körében az a felfogás, hogy a vallásos ember „jobb”, becsületesebb, kedvesebb, együttérzőbb, mint a valótalan. Ahogy Irén írja: „Azért mindig akad egy-egy jó is a sok kellemetlen között. Itt látszik meg, hogy milyen különbség van vallásos és nem vallásos ember között. Sz. sosem bánt meg senkit, vigyáz a kifejezéseire. Szereti a családját, egyedül ő tanácsolja, hogy menjek férjhez. Látszik, hogy jó családi életet él.” (47.)

A zsidó fiatalok naplóiban jól követhető, mennyire rétegzett volt a vallásgyakorlás szempontjából az akkori közösség. Klein Mária családja ritkán, csak nagyobb ünnepek esetében járt templomba. Olyan „igazi” péntek estére barhesszel és gyertyagyújtással csak a felvidéki rokonok látogatásakor kerül sor. A lány véleménye szerint: „Anyuék nem voltak nagyon zsidók”. Mária, aki később ki is keresztelkedett, zsidó vallású magyarként tekintett magára. Amikor a német megszállás után a sárga csillag viselésére kötelezték, ezt írja naplójába: „Nem értem az egészet. Én mindig magyar voltam. Az is vagyok. Hát zsidónak lenni nem csak egy vallás. Az egyik magyar zsidó, a másik katolikus vagy evangélikus. Nem?” (64.)

A földbirtokos-bankár nemesi családban született, színésznőnek készülő Ecséry Lilla pragmatikusan elemzi a helyzetét. Helyesli szülei döntését, hogy „kikeresztelkedtek”. Így ír: „Vallásom (ami máma a legfontosabb): jelenleg római katolikus vagyok (nem régen), de nem szégyenszemre, csak sajnos kellemetlenségemre zsidó származású.” (57.) Megjegyzi, hogy titokban tartják a nagymamája előtt a kikeresztelkedést, mert „nagyon fájna a szíve”, ha meghallaná.

Nagy Sára tartja ugyan a vallását, de humorral is kezeli. 1935-ben jom kippur ünnepén ezt írta a naplójába: „Az ünnepek, illetve az ünnep szenzációsan telt el. Böjtölni szenzációsan böjtöltem, és a templomban csak egész nap egyszer voltam 1/2-1 órát, de az a kis idő is elég nagy marhaság volt.” (74.) Egy ortodox esküvőnek még a látványát is nevelésnek tartja: „Hát azt nem lehet leírni, azt a sok hülyeséget, amit ezek csinálnak. Én képtelen lennék.” (81.)

Weinmann Éva azon kevés zsidó fiatal közé tartozik, akik számára spirituális élményt jelent hitének gyakorlása: „Tegnap voltam a Dohány templomba. Nem voltak valami sokan. Gyönyörű beszédet mondott a rabbi. Többek között megemlékezett a deportálásokról és a munkaszolgálatosokról.... jól kitértam magam...” (62.)

Ő egészen másként viszonyul a „kitérés” kérdéséhez, mint Ecséry Lilla. Nem helyesli apja döntését, és reménykedik, hogy nem kerül rá a sor: „A budapesti zsidók között kitérésű láz tört ki. Sajnos mi is közöttünk vagyunk. Én nem akarok, de Apuka akar, hát mit csináljak? Az vigasztal, hogy eltart a kitérés 3 hónapig is, addig meg sok minden történhet.” (62.)

Steiner Erzsébetet a vészkorszakban az apácák rejtegetik a Sacré Coeur leányinternátusban, más zsidó lányokkal együtt. A szerzetesnők szívesen megkeresztelték őket, de nem kényszerítették senkit hite elhagyására. Erzsébet így ír erről. „Azt hiszem, azt akarják, hogy aki még nincs kitérve, azt ők megkeresztelik. Hát én nem fogok kitérni.” (75.) A sors iróniája, hogy talán éppen ezért nem hurcolták el a zárdába rontó nyilasok. A kikeresztelkedett zsidó lányok keresztlevelüket mutogatták nekik, Erzsébet kezében nem volt semmi, ezért nyilván igazi kereszténynek gondolták.

Halász Béla naplója mély gondolatiságról, erős reflexivitásról tanúskodik. Identitásának két legfontosabb elemeként tekint magyarságára és zsidóságára. Magyarságát szüleitől származtatta, zsidóságának kezdetét a körülméltől számítja. „Magyarnak születtem, és zsidónak avattak fel. Így hát zsidóvá lettem. Egy már akkor is megcsorbított

jogú magyar zsidóvá, kinek jövője napról napra bizonytalanabbá és kilátástalanabbá vált.” (69.)

Béla stabil és egészséges identitását megőrizte a legnehezebb időkben is. Nem változtatott rajta családja jó részének kiirtása és saját megpróbáltatásai sem. A deportálásból és az ausztriai kényszermunkából hazatérve így foglalja össze: „De büszkeséggel állíthatom: bárhova is kerültem, nem tagadtam meg magam. Ember maradtam, és magyar zsidó maradtam. Sem egyiktől, sem másiktól nem engedtem egy jottányit sem. Lehet, hogy ezért sokan bizalmatlanok lettek velem szemben. Nem törődöm vele. Ami szívemen volt, az a számon is.” (70.)

A naplóírók között ma a legismertebb kétségkívül Szenes Hanna. Édesanyja lánya kiadott naplójához írott előszavában „gerinces, jó zsidóként” jellemzi családjukat, akik „a vallás külső formáinak” megtartását nem tartották annyira fontosnak. A gyerekek csak iskolás korukban ismerkedtek meg ezekkel, ekkor került sor Hanna fogadalomtételére is a Frankel zsinagógában. Maga így ír hitéről: „Szeretnék anyuval szemben minél jobb lenni, zsidóságot büszkén viselni, az osztályban jól megállni a helyemet, és szeretném, ha mindig tudnék hinni és bízni Istenben”. (265.)

A zsidó és a keresztény naplóírók szubjektíven megélt helyzetét persze nemcsak, sőt elsősorban nem a felekezethez tartozás, hanem az osztályhelyzet határozta meg. A gazdag nagypolgári családból származó Ecséry Lilla magát az „úri osztályhoz” tartozónak gondolta, még a legnehezebb időszakokban is. Halász Béla ezzel szemben tudatosan nevezte magát „nem úri”-nak. Az ő mentális lexikonában az *úri szó antiizemistát* jelent. „Keresztény u. n. úri gyerekekkel nem barátkoztam, részben mert azok nem vettek be a társaságukba, részben pedig azért, mert nem is akartam közéjük tartozni.” (95.)

A vizsgált időszakaszba esett a zsidóüldözés megerősödése, a sárga csillag viselésének kötelezővé tétele, a gettóba zárás és a deportálás. A legizgalmasabb az, hogyan érzékelik a vészkorszak által nem érintett (katolikus és protestáns) fiatalok a zsidókat érintő eseményeket.

A zsidókkal szemben megnyilvánuló negatív megkülönböztetések ekkoriban még nagyon kulturált körökben is előfordultak. A kitűnő tanuló és íróknak készülő Szenes Hannát gimnáziumában, az amúgy toleráns és felvilágosodott szellemiségű Baár-Madasban felszólították, hogy mondjon le az önképzőköri elnökségről. Még osztályfőnöke, Ravasz Boriska – Ravasz László püspök leánya és Bibó István felesége – sem tudta megvédeni az atrocitástól. Édesanyja egy lánya halála után készült

filmben így számolt be az esetről: „...azt mondta, anyukám, én azt hittem, hogy én egy magyar kislány vagyok, akinek történetesen zsidó a vallása. De most közölték velem, hogy én nem vagyok magyar, hanem egy zsidó lány vagyok.” (265.)

A naplók egyik meglepő tanlsága, hogy mennyire mélyen gyökerezett a fiatalok világlátásában a Horthy-kultusz. A fiatalok képzeletében Horthy fiát is feláldozó, nemzeti apafigurává magasztosult. A katolikus Forgács Matild naplójában részletesen kitért a kormányzó családtagjainak betegségeire és mélyen gyászolja az elhunytakat. A szintén katolikus Molnár Margit a kormányzó fiának halálhírét hallva az apát sajnálta, aki „amikor olyan délcegen vonult a Szt. István körmeneten, nem sejtette szegény, hogy a fia halott már”. (114.)

„Öbenne bízhat csak az ország” – írja Császár Gyula – „kérem a jó Istent, segítse meg hazánkat, vezesse kormányzásában egészségesen tovább Horthy Miklóst.” (115.) A fiatalok úgy vélik, Hitler becsapta Horthyt.

A becsületes, jóságos Horthy ellenképe a naplók tanúsága szerint nemcsak a hitszegő Hitler, hanem mindenekelőtt „az ige sánta ördöge”, Szálasi Ferenc. Forgács Matild kettejük viszonyában a jó és a rossz harcát látta, amelyben ez utóbbi győzött, aki „elmondta a tébolyodott militarizmus próféciját, ami most már nem eszme, hanem egyre gyalázatosabb cselekedetek sora”. (118.)

A leggroteszkebb szöveg ebben a tekintetben Klein Máriának Miklós-napra írt verse, amelyben „jó kormányzónk neve napján” Istent kéri, hogy áldja meg a kormányzót. 1944 március 28-án naplójában már azt kérdi: „Megvéd minket a Horthy? Remélem, hogy igen...” (121.)

Nem védte meg, Klein Mária az egyik utolsó transzporttal még eljutott Bergen-Belsenbe.

1944 áprilisában tették kötelezővé a sárga csillag viselését, ezzel a zsidók mindenki számára felismerhetővé váltak. Molnár Margit naplójába feljegyzi, hogy egy rendőr letaszgált egy „csillagos nőt” a vonatról. Bár erről még megütközve, szinte részvétellel számol be, pár nappal később már így ír: „Az a rengeteg sárga csillag szinte undorító. Az ember mást alig lát, mint sárga csillagot. Annyi van, mint az égen. Aztán rengeteg üzlet zárva van, a zsidóké.” (315.)

Igazi együttérzést nagyon ritkán tapasztalhatunk a naplókban, talán csak Juhász Irénnél, egy tizennyolc éves kolozsvári katolikus leánynál. Ő ezt írta a naplójába 1944-ben: „9-től voltam templomban, a Barátoknál. Úgy kértem az Istent, hogy jöjjön segítségemre, mert magam gyenge vagyok. Katóékkal

ültem, olyan megható volt, mellettem ült egy s. csillagos néni, végig sírt, áldozott. Szegény.” (314.)

A deportálásokról szinte csak a zsidó fiatalok naplóiból értesülhetünk. Ők már korábban hallottak, vagy ismerősöktől vagy külföldi rádióadásokból a lengyel zsidók koncentrációs táborokba hurcolásáról. Abban reménykedtek, hogy a magyarországiakra már nem kerül sor. A keresztény fiatalok közül kizárólag a katolikus Horváth Katalin ír erről a témáról, ő is csak a németeket teszi felelőssé érte: „Szörnyű és hajmeresztő dolgokat követnek el a németek a zsidókkal szemben... autójukat és ruhájukat, rendes lakásaikat elveszik... a legtöbbet megölnék (természetesen a német katonák), szappant csinálnak belőlük.” (337.)

Míg a fiatalok Horthyval és rendszerével szinte kivétel nélkül szimpatizáltak, Szálasi és nyilasait egységesen elítélték. Elérték őket a hírek a nyilasok kegyetlenkedéseiről és fosztogatásairól. A református Szabó Magdolna beleszeret ugyan egy tisztességesen viselkedő nyilasba, „kár, hogy a nyilas párt tagja”. de az események elsodorják őket egymástól.

Ebben az időben már jönnek a hírek a közeledő szovjet csapatokról, majd megjelennek ők maguk is. A zsidó fiatalok örülnek neki, hogy levehetik a csillagot, de az életükért változatlanul aggódnak.

A naplók írói túléltek a vézskorszakot és a második világháborút. A keresztény fiatalok körében az antiszemitizmus nem tűnt el, a naplókban feltűnik a legviszolyogatóbb hazugságok is az „auschwitzit keltető”-ről, a háborún nyerészkedő, magukat cinikusan áldozatnak feltüntető zsidókról. Kunt Gergely ennek okát abban látja, hogy „a zsidókkal kapcsolatban alkotott negatív tartalmú képzetek egyáltalán nem a »hatalom tekintélyén« vagy a »nyilvános támogatáson« alapultak. Ezek a tényezők szerinte nem játszottak érdemi szerepet az imaginációk rögzüléseiben, ebből következőleg a hatalom megrendülése és eltűnése sem idézett elő módosulásukat. Kunt szerint „a családi mikroklíma beállítottasága, valamint a pozitív-ként vagy negatív-ként megélt személyes kapcsolatok határozták meg az imaginációk alakulását.” (410.) Ezek pedig alig változtak, így – cinikusan fogalmazva – a magyarországi antiszemitizmus túlélte a magyar zsidók többségét.

A könyv egy fiatal szakember invenciózus koncepciójú, nagy filológiai gondossággal készült, meggyőző és értékes munkája. Dicséret illeti a végső megformálásban, a kézirat gondozásában tevékenyen részt vevő két szerkesztőt, Fenyves Katalint és Szijártó Istvánt is. A kiadónak pedig azt köszönjük, hogy a magvas tartalom szemet gyönyörködtető formában látott napvilágot.

AGNEŠA KALINOVÁ – JANA JURÁŇOVÁ
HÉT ÉLETEM*Fordította: Mészáros Tünde*

Budapest, Magvető, Tények és tanúk, 2018.

A címben említett hét életről eszünkbe juthat a közmondásosan szívós macska. Találó is lehetne ez az asszociáció, hiszen a magyar zsidó családban 1924-ben Eperjesen született Farkas Ágnes többször is túlélte életveszélyes helyzeteket. Egy budai zárdában menekült meg a deportálástól, szülei és népes rokonságának számos tagja nem volt ennyire szerencsés. A börtönt is megjárta ez a bátor asszony, s bár többször is állt vesztesre, még ötvenöt éves korában is volt energiája a teljes újrakezdéshez. A cím valódi magyarázata az, hogy Kalinová hét fejezetben meséli el életét a kérdezőnek. Bár a fejezetek szigorúan követik a kronológiát, így az emberi élet szakaszait, az egész mégsem rajzol ki harmonikus ívet. A főszereplő sokszor kerül válsághelyzetbe, keményen meg kell küzdenie a pusztá életéért, a túlélésért.

A könyvben rögzített életinterjút a beszélgetést vezető Juráňová 2011 nyarán rögzítette. Ekkor a megkérdezett nyolcvanhét éves volt, három évvel később, 2014-ben, kilencvenéves korában hunyt el. A könyv szlovákul 2012-ben jelent meg, 2018-ban pedig Farkas Ágnes eredeti anyanyelvén is eljut az olvasókhoz.

Abban, hogy a könyv hosszúsága ellenére izgalmas, sőt letehetetlen olvasmány, komoly érdemei vannak kérdező Jana Juráňovának. Az 1957-ben született fordító és dramaturg tehetséges szépíró, több műve is megjelent magyarul, például *A vén kandidát szünetelmei* 2005-ben, az *Égi szerelmek* 2013-ban. Mindkettő az AB-ART Kiadónál, akárcsak a 2016-ös *Rendezetlen ügy*, amelyhez az ötletet éppen a Kalinovával folytatott beszélgetések egyikéből merítette. Jana Juráňová tapintatosan kérdez, továbbgondolásra sarkall, a cselekvések okait, motivációját firtatja. Szerkesztésében a visszaemlékezés nem válik parttalanná, mindig meghatározott időpontok és fordulatok köré szerveződik.

Az első fejezetben (1924–1942) megismerjük Ági – mindenki így szólítja a családjában és ismerősei körében – családfáját, gyermekkorát és ifjúságának legfontosabb eseményeit. A másodikban az üldöztetés időszakát követhetjük nyomon (1942–1945). A harmadik fejezet (1945–1956) egy új élet kezdetével indít, a főhősnő Pozsonyba kerül, egyetemre jár és munkahelyet talál. Az első fejezetben már megismert udvarlóval és barátal, Lacóval házasságot kötnek, lányuk is megszületik. A negyedik (1956–1969) hű képet ad a csehszlovák hatvanas

évekről, a szocializmus reformjáról, melyet a Kalina házaspár nagyon aktív résztvevőként élt meg. Az ötödik fejezet (1969–1978) a politikai visszarendeződés időszaka, amelyben a házaspárnak a börtönt is meg kell járnia. Életüket megkeserítik, lányuk továbbtanulását megakadályozzák, így szinte nem is marad más megoldás, mint az emigráció. A hatodik fejezetben (1978–1990) megismerhetjük Kalinóvának a Szabad Európa Rádiónál végzett munkáját. A kis család fogyatkozik: Kalina, a férj és apa 1981-ben meghal, Julka pedig anyjától távol jár egyetemre. A hetedik fejezet (1990–1995) a csehszlovákiai rendszerváltást mutatja be az ország kettészakadásával. A szocialista blokk szétesése, a Szovjetunió megszűnése a Szabad Európa Rádió munkáját is okafogyottá teszi, így Kalinová nyugdíjba vonulása is mintegy a történelmi szükségszerűség magánéleti kiteljesedése.

A hét fejezetet követő *Epilógus* című részben Kalinová röviden összefoglalja életének eseményeit az interjú idejéig. A könyvet Juráňová tudósítása zárja interjúalánya 2014-ben bekövetkezett haláláról. A kötetet időrendi sorrendbe rendezett 32 fénykép teszi teljessé. Az olvasót az ide-oda indázó történet megértésében mintegy ötvenoldalas jegyzetanyag segíti. Ez a munka Kalinová Julka lányának és vejének, a szintén magyar zsidó családból származó Peter Sherwoodnak, a kitűnő lexikográfusnak és nagyszerű műfordítónak köszönhető.

A történelem iránt érdeklődő olvasót talán az érdekelheti legjobban, miben különbözik a trianoni határokon kívül rekedt magyar zsidók sorsa a Magyarországon maradtakétól. Nos, rájuk két évvel korábban sújtott le balsors a szlovák holokauszt képeiben, mint magyarországi sorstársaikra.

Kalinová jómódú magyar középpolgári családból származik, apja bankár volt. A család a neológ közösséghez tartozott. Eperjesen viszonylag sok zsidó élt a két világháború közti időben, volt a neológon kívül ortodox közösség, éltek még a városban haszidok is.

Ági élte a fiatalok kellemes életét, amit az sem zavart meg túlságosan, hogy 1940-ben a zsidóknak már kötelező volt a sárga csillag viselése, és nem járhattak nyilvános helyekre, éttermekbe. Egymás között is nagyszerűen érezték magukat. 1942 tavaszán azután bekövetkezett az, amitől rettegetek ugyan, de nem akarták igazán elhinni: a deportálás. Márciustól júniusig 50 ezer zsidót deportáltak, többségük Auschwitzba és a lublin-majdaneki táborba került. A szlovák állam 500 birodalmi márkát fizetett minden zsidóért, cserében a németek nem tartottak igényt a hátrahagyott vagyona. A németek az elhurcolt zsidók ingóságait más országokban,

Görögországban és Magyarországon is gondosan begyűjtötték és németországi raktárakba szállították. A szlovák állam tehát nem a deportálásért fizetett, hanem a szajréért, hogy egyszerűen fejezzem ki magam.

Először a fiatal lányokat vitték el Eperjesről. Ági kezdetben orvosi igazolással megúsza a deportálást, de a „betegség” nem tarthatott sokáig. A család úgy döntött, Pestre kell mennie. Ekkor látták egymást utoljára. Ági egy magyar ismerős segítségével átjutott a határon és iratok nélkül bujkált a magyar fővárosban. A Jó Pásztor Nővérek Kongregációja fogadta be más zsidó lányokkal együtt. Az óbudai kolostorban töltött két és fél évet, de éppen Budapest ostroma előtt elege lett a bezártságból, és a városban lakó rokonaihoz ment. Hamis okmányokkal járni-kelni az utcákon nem volt tanácsos, de neki ezúttal is szerencséje volt.

1945 májusában tért vissza Eperjesre, egy nagynénjénél talált szállást. Találkozott régi barátokkal, ismerősökkel, de nagyon sokan hiányoztak közülük. „Amikor este bebújtam az ágyba, és lehunytam a szemem, elindult a menet, jöttek egymás után a barátok, a családom, folyton őket láttam magam előtt. Úgy döntöttem, hogy ennyi embert nem gyászolhatok, ki kell választanom, kire fogok koncentrálni, a többiek nevében is. Öten lettek végül...” (120.)

Találkozott régi udvarlójával, Lacóval, összeházasodtak és Pozsonyba költöztek, ez lett az otthonuk a következő évtizedekben. Egy háborús érettségi után az egyetemre is beiratkozott, de jobban vonzotta a munka világa, azért a pozsonyi francia konzulátuson talált állást. Az újságírás és a filmek – ez a kettő maradt egész élete során a munkája és a szenvedélye.

A magyar olvasónak különösen izgalmas annak követése, ahogyan a két szomszédos és azonos politikai központhoz tartozó országban bekövetkeznek a történések, néha fáziskéséssel, máskor szinte azonos időben. Szlovákiában 1948-ban vette át a kommunista párt az egyeduralkodást, ekkor zárultak le a határok politikailag és kulturálisan is. Laco, a férj hol a filmiparban dolgozott, hol szatírákat írt, amelyeket a rendszer vagy így, vagy úgy honorált: „Hol a szilveszteri kabaréjából tiltottak le egy részt, hol nem hozta le az újság a cikkét, és volt, hogy behívták a központi bizottságba raportra valamelyik kabarétréfa miatt.” (181.)

Ági, vagy szlovákosan: Agneša, időnként újságnál dolgozott, máskor fordításból élt. Franciából fordított, de magyarból is szlovákra, például az úgynevezett Lukács-vita anyagait, ahogy ő mondja: „azokat az iszonyú nehéz, érthetetlen Lukács

György-esszéket”. (196.) 1951-ben kezdődött a Rudolf Slánský elleni hadjárat, amelyet szoktak a csehszlovák Rajk-perként is említeni. Egy lényeges különbséggel, a vádakat kíséző antiszemitizmussal. „A vád ismertetése után következett a tizennégy vádlott névsora, és a tizennégyből talán tizenegy mellett állt vastagon szedve: »zsidó származású«. Nagy pofon volt szembetalálkozni ilyen erőteljes, eleven antiszemitizmussal.” (199.) A koncepciók perек Csehszlovákiában egy ideig még Sztálin halála után is folytatódtak.

Agneša ez időtájt egyre gyakrabban írt filmkritikákat, nagy kedvvel, hiszen a hatvanas–hetvenes évek a csehszlovák film felívelő, nagy korszaka volt. Kritikusként eljutott számos filmfesztiválra. A Karlovy Vary-i filmfesztiválon ismerkedett meg Mária Félix magyar rendezővel és feleségével, akikkel sokáig ápolta a baráti kapcsolatot. Tőlük jutott hiteles értesülésekre a magyar 1956 eseményeiről és utóéletéről. „A magyarországi normalizációs prés kegyetlen volt ugyan, de jóval rövidebb ideig tartott, mint később Csehszlovákiában.” (225.) Ez a mondat már átvezet az 1968-as eseményekhez, és az azt követő megtorlásokhoz. A csehszlovákiai forradalomnak már előéletében megmutatkozott a cseh és a szlovák kulturális közélet közti különbség. A prágai írókongresszuson Vaculik, Kundera és Havel felszólalásai markáns reformkonceptiókat vázoltak fel, a szlovák írók pedig csak hallgattak.

A hatnapos közel-keleti háború újra napirendre tette Izrael kérdését. A Szovjetunióhoz hűséges csehszlovák kormány megszakította a kapcsolatot az izraeli kormánnyal. Ugyanakkor, bár óvatosan, szóba került a soá kérdése is, például Ladislav Klos *Üzlet a korzón* című filmje kapcsán. Ladislav Mňačko, annak a kulturális folyóiratnak, a *Kultúrny Život*nak a korábbi főszerkesztője, ahol Agneša is dolgozott, kiment Izraelbe és nyíltan állást foglalt a politikája mellett.

Agneša egy bécsi tartózkodása alatt interjút készített Mňačkóval. A folyóiratnak ezt a számát később „zsidó számnak” nevezték, jollehet maga a főszerkesztő, Mňačko nem volt zsidó. Megvádolták a szerkesztőséget, hogy egyoldalúan támogatja Izrael politikáját az arab–izraeli konfliktusban. A lapot ugyan nem szüntették meg, de erősen akadályozták megjelenésében. A szerkesztőség megalkuvásra hajlamos tagjai át is igazoltak a kormánypárthoz hű orgánumokhoz. A lap az 1968-as megszállás idején tiltakozást jelentett be. Ekkor kezdődtek a tömeges nyugatra távozások, de a Kalina család a maradás mellett döntött. Agneša folytatta munkáját a *Kultúrny Život*nál egészen 1969-ig. Ezután egy prágai tévéújság szlovák változatát szerkesztette. A kriti-

kus szellemű szlovák értelmiségiek körül egyre fogyott a levegő, soraik is gyérültek, Kalináék sok rokona és barátjuk is nyugatra távozott.

A következő évtized, az úgynevezett normalizáció időszaka nehéz idő volt a család számára. Agneša elveszítette állását, a pozsonyi egyetem orvosi karán volt kénytelen könyvtárosi munkát vállalni. A helyzet egyre elviselhetlenebb lett. Betörtek a lakásukba, rendszeresen elvontatták az autójukat, később letartóztatták és börtönbe vetették őket. A családot legjobban lányuk, Julka helyzete aggasztotta. Bár kitűnően tanult, nem vették fel egyetlen egyetemre vagy főiskolára sem.

Éppen a múlt század hetvenes évei azok, amelyekben legmarkánsabban különbözött egymástól a csehszlovákiai és a magyarországi belpolitikai helyzet. Nálunk ezeket az éveket sokan a viszonylagos szabadság és a szerény jólét idejeként élték meg, tőlünk északra a gyepelmeghúzás keserves korszakaként. Agneša csak (?) kilenc hetet töltött vizsgálati fogságban, férjét azonban két év szabadságvesztésre ítélték, csak 1973 februárjában, a hatvanadik születésnapján engedték ki a börtönből. Az 1977-es Chartát a házaspár már nem írta alá, ennek ellenére tovább üldözték őket. Be kellett látniuk, nem maradhattak.

1978-ban Németországba emigráltak. Agneša a Szabad Európánál, cseh és szlovák nyelvű adásánál kezdett dolgozni. Férjén egyre jobban elhatalmasodott a betegség, de még sikerült a politikai viccről írott művét német nyelven megjelentetni. 1981-ben meghalt. Julka ekkor már Kölnben tanult. Később Londonba került, az itteni egyetemen ismerte meg későbbi férjét, a nyelvész és műfordító Peter Sherwoodot. Agneša egyedül élt Münchenben. A Szabad Európától éppen akkor ment nyugdíjba, amikor megszűnt a magyar mellett a cseh és a szlovák nyelvű adás. Ekkor még joggal hitték sokan, hogy a közép-európai államokban is végleg beköszöntött a szabadság, vele együtt a sajtószabadság ideje is.

Kalinovának nem volt könnyű élete, de kinek is volt az, aki zsidóként élt a nemzetiszocializmus idején, kisebbségként egy szocialista nemzetállamban, szabadon gondolkodóként egy diktatórikus csatlósállamban? Ez a könyv mégsem komor mártírtörténet, tele van vidámsággal és örömmel. Ez a bátor és okos asszony boldogan csodálkozott rá a természetre, rajongott a művészetért. Tiszta fejjel, analitikus elmével élte át a neki jutott évtizedeket, ez világlik ki az önéletrajzi interjúból is. Ahogy Csuhai István írta: „szabatos, fegyelmezett korpék ez, pontos rögzítése a mindenkor fennállóknak... Egyes szám első személyű emlékezés, amiből szándékosan

van kiszorítva az »én«.” (Csuhai István: Betonverővel az aknamezőn. *ÉS*, 2018. szeptember 14. LXII/37. 18.)

MARIANNA D. BIRNBAUM
LÁTHATATLAN TÖRTÉNETEK
Budapest. Magvető, 2018.

A Los Angelesben élő magyar irodalomtörténészt Magyarországon mindenekelőtt Esterházy Péter művészetének legmélyebb ismerőjeként tartjuk számon. Most szépirodalmi írásait olvashatjuk egy karcsú, elegáns kiállítású kötetben, bár Esterházy itt is átsuhan a színen. A tematikát a szerző így jelzi az előszóban: „A történetek különböző történelmi korszakokban játszódnak, de minden főszereplőjük nő és zsidó.” (7.)

Birnbaum íróként főhősnek olyan nőket választott, akik néha még saját életüket is mellékszereplőként élték meg. Vagy egy jelentékeny személyiség háttérét biztosító segítőként, mint Fromet Mendelssohn híres filozófus férje mellett, vagy egy családi hálózat önmagában nem túl jelentős tagjaként: lányként, anyaként, nagyanyaként. Esetleg mint Léda és Csinszka, egy zseni tűzcsóvája körül kerिंगő, attól elszakadni képtelen, önmagukban súlytalan lények.

Rám a legmélyebb benyomást a szinte kisregény terjedelmű *Mici forгатókönyve* tette. A Magyarországról Amerikába települt idős asszonyt egy szélütés ágyhoz köti, s mintha megszűnt volna minden kapcsolata a világgal. Pedig csak befelű fordult a tekintete, saját múltjának epizódjait idézi fel. Testileg lebénulva tárgygyá válik a gondozó személyzet számára. Nem is akar már kommunikálni a külvilággal: „Mindent hallok és értek, de semmire sem reagálok. Csak figyelem, hogy mi történik körülöttem, elgondolkozom azon, amit mondanak.” (11.)

Miközben fürdetik, öltöztetik, pedikűrözik, moziként pereg a szeme előtt a saját múltja, a saját láthatatlan története komáromi gyermekkorától wiesbadeni iskolai évein keresztül tehetős polgári asszonykoráig és tovább, a menekülésig és az új életkezdésig Amerikában. Szinte az egész 20. századot átfogja a történet, benne a magyar zsidóság tragikus sorsával. Remek figurák jelennek meg benne, a testvérek, a szülők, és főleg Manó, a hűtlenül is hűséges, szerető és viszonszeretett férj. Megjelenik Mici leánya, a szerző maga, először aranyos gyermekként, aztán szeles bakfisként, majd a történet idejébe érkezve érett asszonyként, sikeres íróként és egyetemi tanárként, aggódó gyermekként. A múlt képeinek szemléléséből Micit néha a

jelen látogatói riasztják fel. „Jön a lányom, és még valaki. Megállnak az ajtóban. Férfileptek, és alig tudom leplezni a meglepetésem. Péterrel jönnek, Esterházy Péterrel, pedig nem hallottam, hogy ide készül. Csak pár percig maradnak, útban az egyetemre. Péter megáll az ágyam mellett, a mutatóujjával megcirógatja a karomat, és azt mondja, édes Micike.” (36.)

A fájdalom egyre gyakrabban látogatja meg a beteg testet, az élet egyre nehezebbé válik számára, a végén csendes nyugalomban csúszik át a nemlétbe.

A többi öt történet a múltba vezeti az olvasót, a láthatatlan történetek néha az írói képzelet szülöttének látszanak. Rögtön az első is ilyen, a *Gilda Molcho vallomása a Szent Ítéltőszék mantuai hivatala előtt*. Verdi *Rigoletto* című operája, amelynek tragikus sorsú hősnője megszólal ebben a történetben, eredetileg Victor Hugo *A király mulat* című darabjából készült. A cenzúra miatt kellett a forgatókönyvben a züllött francia király figuráját mantuai hercegként felléptetni. Tribolet, XII. Lajos és I. Ferenc udvari bolondja, aki az opera címszereplője lett Rigoletto néven, csakugyan létezett, de semmilyen történeti forrás nem utal rá, hogy az opera cselekményéhez hasonló dolgok történtek volna vele.

A többszörösen is alkotói önkény szülöttéből, Gilda Molchóból a novellában portugál újkeresztények, kényszerűen kikeresztelkedett zsidók lánya lesz, akit a püpos udvari bolond saját gyermekeként nevel. Gildának egy írói ötlet azt a Molchót adta apául, akit a mantuai inkvizíció máglyára vettetett. A kellemesen archaizáló stílusban előadott történet érdekes, megállna az operai, illetve irodalmi allúziók nélkül is. Nem igazán érti az olvasó, miért kellett még Verdit is behozni az asszociációs térbe.

A *Reyna Mendes-Nasi levele Jozsef Káro cfáti rabbiboz* hősnője a szerző egyik tudományos könyvéből lép elő. Abban a könyvben csak a bizonyítható tények kapnak szerepet, ebben a fiktív levélben szóhoz jut az írói fantázia. A levelet a szefárd zsidóság hősnőjének lánya írja a rabbinak, azt kéri benne tőle, ne nevezzenek el semmit az anyjáról, mert az, ő, a leánya tudván tudja, igazi szörnyeteg volt. Az előző novellához hasonló környezetben, újkeresztényként élő titkos zsidók között játszódik a történet.

Gracia, a levélíró anyja, miután megözvegyült, hiába reménykedett abban, hogy sógora feleségül veszi. Diogó inkább lányát, a szépséges Briandát választotta. Az anya ezentúl csak hatalmi tébolyának élt. A Mendesek hatalmas vagyonáért koronás fők, V. Károly és arisztokraták versenyeztek, de Gracia, hol keresztényként, hol visszatért zsidóként ügyesen lavírozott az egymás ellen kijátszott ellen-

ségek között. Diogó vagyonára a végrendelet végrehajtójaként tette rá a kezét, ezzel évtizedes perbe keveredett saját lányával, de ez nem tántorította el intrikáitól. A vagyon jó részét sikerült Törökországba csempészni, itt a szultán kegyenceként még tovább gazdagodott, ugyanakkor bőkezű adományozóként és pártfogóként nagy tisztelet is övezte. Ezt a tiszteletet rombolja le a levélíró. Feltárja a rabbi előtt az igazságot anyjáról és családjáról, mert „felemelt fejvel” kíván tovább élni.

Fromet Mendelssohn naplója szintén a szerző tudományos életművének mellékhajtásaként született. Ő történelmi személy, Fromet Gugenheim, Moses Mendelssohn felesége. A két fiatal a házasságkötés előtt élénk levelezést folytatott egymással, de ebből az utókorra csak a híres férj írásai maradtak.

A fiktív napló jóval a férj halála után született. Fromet így mondja el neki mindazt, amit hosszú házasságuk alatt magába kellett fojtania. Jegyességük idején sok levelet kapott vőlegényétől, de ez a kitárulkozás a férj részéről a házasságkötés után megszűnt. Mendelssohn lelkesülten, megszállottan, keményen dolgozott. Frometre maradt a háztartás terhe. Magányosnak érezte magát a házasságban. Miközben egymás után szülte a gyermekeket, még az elvesztésük miatt érzett gyászt sem tudta megosztani férjével, aki ezeket az érzelmeit is tudós levelezőtársainak írta meg.

Az *Interjú Rebecca Gratzcal* hőse szintén létező személy. 1781 és 1869 között élt, az amerikai zsidó jótékonsági egyletek egyik első szervezője, számos nőket és gyermekeket segítő szervezet megalapítója volt. Feltételezik, hogy Walter Scott róla mintázta *Ivanhoe* című regényének Rebecca nevű szereplőjét.

A novella alaphelyzete: az idős Rebeccát egy philadelphiai újságíró keresi fel. Ő mesél neki az életéről. Az interjú akkor szakad meg, amikor az újságíró felidézi neki, hogy rokonai rabszolgákat tartottak, vagyonuk az ő munkájukból is származott. Rebecca nem hajlandó szembesülni a felvilágosult, jótékony testvéreinek gondolkodása és tevékenysége között feszülő ellentmondással.

A *Brüll Adél telefonál* című elbeszélésben egy elképzelt telefonbeszélgetés zajlik Ady egykori múzsája és szeretője, Léda és későbbi múzsája és felesége, Csinszka között. A novella alaphelyzete szerint a fiatal Adyné elszörnyed férjének testi és lelki állapotán, s együttérzést, tanácsot, talán segítséget remél Lédától. A novellában csak Léda szavait olvashatjuk, némileg feszélyezetten. Az *Elbocsátó szép üzenet* és más Ady-vers köznapi beszédre való lefordítása néha egyszerűen blaszfémikus, az idősebb nő tanácsai az alkoholista férjjel való bánásról pedig akár egy női lap lelki segély rovatából is származ-

hatnának. Kár volt ezt kötetet ezzel az írással zárni: nélküle harmonikusabb lett volna az olvasói élmény.

MONIKA SCHWARZ-FRIESEL
– JEHUDA REINHARZ DIE SPRACHE
DER JUDENFEINDSCHAFT
IM 21. JAHRHUNDERT
[A zsidóellenesség nyelve a 21. században]
Berlin–Boston, Walter de Gruyter, 2013.

Vannak jelenségek, amelyek szinte örök életűnek tűnnek, pedig mindnyájan boldogabbak lennénk, ha eltűnnének végre. A zsidók elleni ellenszenv és erőszak változatos formáit ismerjük a középkori zsidóégetésektől kezdve egészen a Harmadik Birodalom „végső megoldásáig”, amely milliók iparszerű kiirtásában tetőzött. És persze folyik azóta is, hol bűvópataként, hol pedig nyíltan, politikai csoportok által megfogalmazott fenyegetésként.

Az egyént és a közösséget fenyegető fizikai agresszió történetét végigkíséri verbális megnyilatkozása, a gyűlöletbeszéd. Éppen a nyelv segítségével jönnek létre és hagyományozódnak egyik generációról a másikra azok a konstrukciók, amelyek a zsidókat „idegenként”, „kiszámíthatatlanként”, „gonoszként” mutatják fel, sátáni és démoni vonásokat tulajdonítva nekik. A keresztény gyermekek és szűzleányok „vérének vétele” és a pászkába keverése alaptalan, középkori hiedelem. Motívumként azonban felbukkan számos híres irodalmi alkotásban, így Chaucer Canterbury meséiben is, a priorissa történetében. Ez a follrorisztikus motívum nemcsak a 19. században tűnt sokak számára hihetőnek, mint a tiszaezlári ügy körül feltámadt gyűlölethullám mutatja, hanem még a közelmúltban is.

A gyűlöletbeszéd ellenségképeket hoz létre, erősít meg, beépül a gondolkodásba. Hatása csak részben tudatos, éppen ezért nehéz harcolni ellene. A verbális és a fizikai agresszió komplementer módon feltételezi és kiegészíti egymást. A zsidókról szóló gyűlöletbeszédnek vannak nagy klasszikusai, mindenekelőtt Luther Márton, aki minden további nélkül igaznak tartotta a vérvádat is. 1543-ban külön könyvet írt *A zsidókról és hazugságairól* címmel. Ebben a zsidókat a német nép legnagyobb (belső) ellenségeként jellemzi: „...a mai napig nem tudjuk, milyen ördög hozta őket ide... Ők a mi súlyos terhünk, csapásunk, pestisünk, elviselhetetlen csapások országunk számára”.¹

De nem kell túlságosan sokáig keresni zsidóellenes megnyilatkozásokat a legnagyobb német filozófusok, Kant, Hegel, Fichte életművében, éppoly

kevésbé, mint a szépirodalomban. Még Goethénél is szoktak találni, pedig ő önéletrajzi művében rokonszenvvel írt a zsidókról: „megmaradtak Isten kiválasztott népének, s akárhogy fordult is a sorsuk, ősi idők élő emlékeképpen jártak közöttünk. És hát ők is csak emberek voltak, szorgalmasak, készségesek, s tiszteletre méltó volt még az a macacsság is, amellyel régi szokásaikhoz ragaszkodtak.”²

Zsidócsúfoló sorokat komoly műveiben nem is találunk, csak egy 1773-ban keletkezett komédiájában, *A mundérvásárbhelyi búcsúban*. Ebben a szereplők előadják a szokásos frázisokat a csaló zsidó kereskedőről és pénzkölcsönzőkről. Innen idézik ezeket az olyan antiszemita személyek és fórumok, akik legitimációs alapként kívánnak hivatkozni a nagy német klasszikusra.

A zsidóellenes gyűlöletbeszéd kutatása

A téma tudományos kutatásának megkezdését általában Victor Klemperer 1947-es könyvének a megjelenéséhez kötik. (Magyarul: Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Budapest, TK, 1984.) A nemzetiszocialista korszakban a drezdai főiskoláról elbocsátott romanista professzor rendszeresen gyűjtötte és lejegyezte a náci propaganda legfontosabb szavait, retorikai eszközeit. Klemperer saját gyűjteményének kivételes invenciójú elemzésével tárta fel a gyűlöletkeltés és uszítás alapvető szociálpszichológiai mechanizmusait.

Monika Schwarz-Friesel nyelvész, kommunikációkutató és Jehuda Reinharz történész hatvan évvel Klemperer után napjaink antiszemitizmusának feltárására vállalkozott. Ez a könyv állást foglal abban a szakmai vitában is, hogy beszélhetünk-e egyáltalán újfajta jelenségekről, vagy mindössze arról van szó, hogy a zsidók elleni gyűlölködő megfogalmazások lényegében azonos jelentésűek a korábbiakkal, csak mostanában korszerű formában, illetve más médiában jelennek meg.

Rabinovici és mások abban látják az új antiszemitizmus lényegét, hogy a közel-keleti konfliktusokra koncentrálnak kérdőjelezi meg az Izrael állam létét, és nevezi politikáját támadónak és elnyomónak. Bár látszólag Izrael államot bírálják, valójában az önálló zsidó élet szimbólumaként utasítják el. Az a sajátos helyzet áll elő, hogy az Izrael-ellenesség demokratikus körökben is elfogadottá vált. Egyes szerzők beszélnek „anticionista antiszemitizmus”-ról is, amelyben a jelzöt a jelzett szó valódi jelentését eltakaró megtévesztésként fogják fel.

A globalizáció következtében a hagyományos antiszemitizmus összefonódik az arab világból ki-

induló Izrael-ellenességgel. Rabinovici így fogalmaz: „A régi vallási és fajelméleti megalapozottságú zsidógyűlölet mellett létrejött egy újabb, amely a zsidókat nem »hazátlan bitangokként« bélyegzi meg, hanem Izrael megszemélyesítéseként átkozza el. Új jelenség a radikális iszlamizmus gyilkos antiszemitizmusa és az abból következő gyűlölet, valamint az öngyilkos merényleteknek az elfogadottsága olyan értelmiségi körökben, amelyek a hagyományos jobboldali rasszizmussal szemben kevésbé lennének toleránsak.” (100.)

Schwarz-Friesel és Reinharz a könyvük alapjául szolgáló kutatásban a nyelvészetben is viszonylag újdonságnak számító korpuselemzés módszerét választotta. A legnagyobb korpusz, adathalmaz német nyelvű, az adatok német emberektől származnak. Az elemzés alapjául a Zsidók Központi Tanácsához, valamint az Izraeli Követséghez 2002 és 2012 között írott 14 000 email és levél szolgál. Összehasonlításképp gyűjtöttek a bécsi, berni, hágai, madridi, londoni, dublini és stockholmi izraeli követségekre írott leveleket is. A magánüzenetek korpuszát újságcikkek, plakátok, blogbejegyzések egészítik ki.

Az elemzés interdiszciplináris alapon történik: a korpusznyelvészeti módszerekkel nyert adatokat kapcsolják kognitív pszichológiai és történettudományi reflexiókhoz. Az adatbázisba rendezett adatok feldolgozása más módszereknél sokkal megbízhatóbb eredményekre vezet, hiszen az egyes elemek gyakorisága megmutatja azok társadalmi elterjedtségét. Másik előnye ennek a módszernek, hogy minimálisra csökkenti a kutatói szubjektivitást.

Természetesen ennek a feldolgozásnak is vannak korlátai. A korpuszokban nem képviseltetik magukat az össznépszerűségnek megfelelő arányokban az egyes életkori, foglalkozási és egyéb csoportok. A földrajzi megoszlás ugyanakkor egyenletesnek tűnik: mind a keleti, mind a nyugati tartományokból, mind nagyvárosokból, mind kis községekből érkeztek üzenetek a két intézményhez. Az összes üzenet tartalomelemzése alapján a kutatók azt állapították meg, hogy a szélsőségesen jobboldaliak a levélírók között 4%-ot, a jobboldaliak 8%-ot, a szélsőségesen baloldaliak 3%-ot, a baloldaliak 13%-ot képviselnek. 7%-ot tesznek ki az iszlamista nézeteiket képviselők, valamint a patológus tartalmúak. A beírók túlnyomó többségét, 65%-át a politikai középhez sorolhatók teszik ki. A szerzők véleménye szerint ez az arány azt igazolja, hogy az antiszemitizmus leginkább a politikai középhez tartókra jellemző.

Érdekes összefüggés mutatható ki a politikai palettán való elhelyezkedés és az üzenet anonimitása,

illetve névvel küldése között. Mind a szélsőségesen bal-, mind a szélsőségesen jobboldali vélemények névtelenül érkeztek, a politikai középhez tartozók viszont bátran vállalják nézeteiket. Az üzenetek 72%-a antiszemita jellegű, 14%-uk elfogadható módon kritikus véleményt fogalmaz meg, filozofitának mindössze 0,4%-uk nevezhető.

Az üzenetek tartalomelemzése során a kutatók több csoportot különítettek el. Találtak számos példát régi, hagyományos sztereotípiák újrafogalmazására.

A zsidó mint idegen

A zsidókat sokszor bélyegezték meg az adott közösségbe tudatosan be nem illeszkedőként, kívülállóként, idegenként. A középkorban tulajdonképpen nem lehetett beszélni tudatosan be nem illeszkedésről, hiszen szigorú öltözködési előírások szabályozták a társadalom különféle csoportjainak, például a polgárságnak, a nemességnek nyilvános megjelenését is. A zsidó vallási előírások szintén kapcsolódtak megkülönböztető öltözködéshez, hajviselethez. Csak a polgári társadalomban lazultak fel, majd tűntek el a csoporthoz való tartozást tükröző öltözeti előírások. Ehhez tartozik az is, hogy a neológ, illetve reformzsidóság nem különbözteti meg magát külsejében a többségi társadalomtól, legalábbis a nyilvános térben nem.

Az „örök”, „bolygó” zsidó egy monda szereplője, aki Jézust megsűrgette, más változatok szerint meg is ütötte, amikor az a keresztet hordozva megpihent a háza előtt. Az átok szerint nem pihenhet meg, nem halhat meg Jézus visszatéréseig. Gyakran nevezik az Eszter könyvében szereplő király neve alapján Ahasvérusnak, pedig az Xerxész perzsa király neve volt. Richard Wagner *Bolygó hollandi* című operájának szövegekönyve is ezt a mondát dolgozza fel. A középkori monda nyomai még századunk nyelvhasználatában is fellelhetők. Két udvarias példa ebből a csoportból, amely a zsidókat vendégekként határozza meg, akiktől elvárható, hogy udvariasan viselkedjenek a vendéglátókkal, tehát a németekkel.

1. „Tartózkodjanak a németek külföldi tevékenységének bírálatától, ez beavatkozás a német állam belügyeibe, ehhez maguknak mint ázsiai szektának semmi joguk nincsen.”
2. „Maguk vendégek ebben az országban, ezért viselkedjenek ennek megfelelően, és fejezzék be az impertinens hecckampányukat ellenünk, a vendéglátó ország ellen.” (116.)

Mindkét üzenet 2007-ben íródott a Zsidók Központi Tanácsához, tehát a németországi zsidók központi szervezetéhez. Ez a tanács olyan embereket képvisel, akiknek zöme Németországban született, talán nem is élt más országban hosszasan, anyanyelve a német.

Vannak kevésbé udvarias megfogalmazások: a zsidók illetéktelen betolakodók, a helyi ügyekbe impertinens módon beavatkozók. Ezek közé tartoznak azok az üzenetek a Zsidók Központi Tanácsához írottak között, amelyek a német zsidókat izraeliként nevezi meg:

1. „Maguk aztán tényleg az utolsók, akiknek joguk van nekünk tanácsokat osztogatni. Akármennyire sajnálatosak is a németországi jobboldali radikális cselekmények, a maguk országának abszolút nincs joga más országokat pellengérré állítani, mivel a maguk országa, értsd IZRAEL állami terrorizmust folytat, az emberi jogokat pedig nem is ismeri.”
2. „Ez maguknak, izraelieknek ismerős kell hogy legyen.” (117.)

Az Izraeli Követséghez szóló levelek még egyértelműbbek. Az első egy olyan esemény kapcsán íródott, amikor a követség állást foglalt egy politikai szereplő Izrael-ellenes nyilatkozatáról. A másodiknak semmilyen aktualitása nincsen.

1. „Ha maguk zsidók esetleg még nem tudnák, nálunk Németországban szólásszabadság van. Mi németek nem is követeljük, hogy a gyilkos izraeli minisztereket kergessék el. De ti se avatkozzatok a mi belügyeinkbe. És hagyjatok bennünket békén. Mi se írunk nektek, izraelieknek elő semmit. Utóirat: Nem vagyok zsidóellenes, de az ilyesmi nagyon felháborít.” (123.)
2. „Ezennel felszólítom magukat, hogy az etnikai csoportjukkal együtt, amely sem Németországban, sem a katolikus egyházban nem szívesen látott vendég, azonnal tűnjenek el az országunkból.” (117.)

A hagyományos antijudaizmus sem veszett ki, úgy látszik.

A zsidó mint Krisztus-gyilkos

Az Izraeli Követséghez írottak között ilyenek is találhatóak, mindkettő 2006-ból származik:

1. „Számomra a zsidók a világ legellenszenvesebb népe. Számomra mint keresztény számárra, ők mindig is istengyilkosok maradnak.”
2. „A Krisztus-gyilkosok népe mindig is megpróbálja saját magáról elterelni a figyelmet.” (125.)

A Zsidók Központi Tanácsához írottak sem különbek. Ezek az üzenetek bizonyos közel-keleti konfliktusszituációk idején keletkeztek.

1. „Gyilkos banda! Ti mocskos zsidók! Túl sokan vagytok! Gyerekgyilkosok! Krisztusgyilkosok! Aljasok! Becstelének, ahogy csak a zsidók tudnak lenni! Remélhetőleg még sok zsidó gyerek hal meg, mert csak így tanultok, bűnözők!”
2. „Amit 2008 óta csináltok! Ti vagytok korunk NÁCIJAI!” (125–126.)

Olyan üzeneteket is találunk, amelyek konkrétan utalnak a vérvádra. Nem gondolom, hogy akik ezeket írták, hinnének a középkori babonában.

1. „Nem tudtam, miért gyűlölnek benneteket annyira. Most már tudom. Gyermekgyilkosok vagytok.”
2. „Az egész történelmetek véres. Nem áldozatok vagytok, hanem tettesek.” (127.)

A zsidó mint csúnya külsejű uzsorás,
mint visszataszító, kártékony állat

Ezt írja valaki 2009-ben az Izraeli Követségnek: „Az izraeliek (zsidók) meg: horgas orrok, mohó pénzemberek...” (130.)

És nem maradnak el a hitleri nemzetiszocializmus biológiai metaforái sem, amelyek szubhumán lényként utalnak az ellenségnek tekintett emberekre. Ezeknek a hatása zsigeri, képesek ösztönös félelmet és irtózatot kiváltani azok iránt, akikre alkalmazzák.

Ezeket használja Hitler is a *Mein Kampf*-ban. Victor Klemperer ilyen példákat idéz Hitlertől: „»a kulturális élet minden nyílt kelevényében [...] mint féreg a lomha testben [...] ott található a zsidócska...« A legkülönbözőbb területeken működő zsidók számára a pestist jelentik: »rosszabbak, mint a dögvész volt egykor. Aki a zsidót nem ismeri, nem ismeri az ördögöt. Parazita faj.«” (Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Budapest, TK, 1984. 121.)

Egy 2009-es példa az Izraeli Követségnek írott üzenetből:

„Egyik patkány segít a másiknak...”

Ez pedig egy 2007-es, a Zsidók Központi Tanácsához írott levélből:

„Húzzatok vissza Palesztinába, büdös élősködők!” (136.)

A gyűlöletbeszéd, amikor szubhumán lényként, undorító, járványterjesztő állatként (patkány, féreg, kígyó) utal a zsidókra, akkor ezekkel a metaforákkal egy közös szemantikai mezőbe helyezi őket. A metaforikus nyelvhasználat tudatosan deszenzitivizálja az olvasót a zsidók sorsával kapcsolatban.

És természetesen a végletes következtetés, a „végső megoldás” is megjelenik a levélírók fejében, például két 2009-es, a Zsidók Központi Tanácsához írott levélben:

1. „Egyszer VÉGRE ki lesztek irtva... Az egész világ ezért imádkozik.”
2. „Remélem, felfordultok hamar. Mostantól antiszemita vagyok.” (337.)

A levelekben található beszédaktusok

De mit akarnak elérni az üzenetek írói? Erre a kérdésre akkor találjuk meg a választ, ha beszédaktusok szerint csoportosítjuk a levelek mondatait. A könyv szerzői háromfélét különítettek el:

1. Szidás/sértés – erre jellemző a durva lexika, képességek hiányára utaló főnevek, például *idióták, agyhalottak, perverz dögök*; állatnevek, például *patkányok, döggeszelyűk, parazita férgek*; testváladékokra való utalás: *szar*. (300.)
2. Fenygetés – erre az jellemző, hogy olyan jövőbeni cselekvésekre utal, amelyben a levélíró is részt kíván venni. Három példa: *akkor nektek annyi* (316.), *letépjük a heréteket és kiégjük a pisátokat* (317.), *ünnepélyesen elgázostlakt benneteket*. (317.)
3. Elátkozás – erre az ellenségekre, illetve a felsőbb hatalmakra való hivatkozás a jellemző: *Remélem, Iránnak van atombombája és ledobja rátok* (322.), *a pokol nyeljen el benneteket* (322.), *Isten megbüntet benneteket* (322.).

Az üzenetek háttérében parázsló érzelmek

A levelek írói saját ellenszenvüket sokszor a soával hozzák összefüggésbe. Úgy fogalmazzak: elégük van az európai zsidók csaknem teljes kirtásának emlegetéséből:

1. „Fogják már be a szájukat. A második világ-háborúnak már több mint hatvan éve vége van.”
2. „Már hallani se bírok a holokausztról. A Zsidók Központi Tanácsának vezetőjét meg látni se bírom a figyelmeztetően felemelt mutatóujjával.”
3. „Halálosan elegendem van az állandó siránkozásokból, és az emberek többsége is így van vele.” (280.)

Európai összehasonlítás a zsidógyűlölet terén

A németországi anyag összehasonlítása a többi európai főváros izraeli követségéhez írott levelekben foglaltakkal azzal az eredménnyel járt, hogy a legerősebb gyűlölet a németországi levelekből árad. Ehhez nagyon hasonló üzeneteket olvashatunk a bécsi követséghez érkezett üzenetekben. Míg a németországi levélírók több mint tíz százaléka szélsőségesen jobboldali nézetrendszerhez tartozik, a többi fővárosban írott leveleknek ez csak egy-két százaléka igaz. A többi nyugat-európai főváros követségeihez írott levelek túlnyomó többsége Izrael jelenkori politikájára vonatkozik, és többé-kevésbé kulturált hangnemű.

Érdemes megemlíteni, hogy a zsidókat Krisztusgyilkosként megbélyegző levelek többsége Németországon kívül Spanyolországban és Írországból, tehát katolikus dominanciájú országokban születtek.

Az alapos és sokoldalú kutatásból levonható következtetések leverők. Ahogy a szerzők fogalmazzak: „A verbális antiszemitizmus nem tekinthető marginális jelenségnek, hanem nagyon is elterjedt manifeszt viselkedésformának. Zsidóellenességgel sem régen, sem most nem kizárólag a társadalom szélsőséges csoportjaiban találkozhatunk, és nem tekinthető a pszichopatológia körébe tartozó jelenségnek sem. A zsidóellenesség a társadalom centrumában is mélyen gyökerezik, megfigyelhető okos, művelt és érzelemgazdag emberekénél is.” (VI.)

Ezzel kell szembenéznünk a 21. század második évtizedének végén. Egyébként kíváncsi lennék a budapesti izraeli követségre érkező magyar nyelvű levelekre is.

¹ A Luther-szöveg egyetlen magyar fordítása: http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201305/luther_het_pontja_a_vegso_megoldasra.

² Johann Wolfgang Goethe: *Életemből. Költészet és valóság*. Ford. Szöllősy Klára. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. 133.